

МОДЕЛИ НА ОБЩУВАНЕ В ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК КАТО ЧУЖД

Рени Манова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

r_manova@slav.uni-sofia.bg

Резюме: Междукултурното общуване представлява обмен на културно обусловена информация между две групи от хора, представители на различни култури. Ефективните комуникатори са онези, които са мотивирани, разполагат със знания, притежават нужните комуникативни умения. Основната цел на статията е да опише резултатите от анкетно проучване сред чуждестранни студенти от СУ „Св. Климент Охридски“. Резултатите от анкетата показват доколко студентите разбират и прилагат основни комуникативни модели на български език. Мотивацията, разбрана като компетентност, означава, че комуникаторът (в случая чуждестранният студент) желае да общува с представител на друга култура и да я опознае. Познанието включва информация за чуждата култура и нейните характеристики. Уменията са реалното приложение на конкретно комуникативно поведение, позволяващо постигането на целите. Уменията трябва да бъдат пригодени към правилата на интеракция на приемащата култура.

Ключови думи: *междукултурно общуване, правила на интеракцията, чуждестранни студенти*

1. Увод

Езикът е средство за изразяване на културата и същевременно част от нея. В културата на всеки народ откриваме универсални черти (Китанова / Kitanova 2010: 103-104). Когато се преподава чужд език, на обучаваните следва да бъдат представяни основните интеракционални модели и схеми на общуване. Това би улеснило приобщаването им към новата култура и към новия езиков код, тъй като всеки социум има свои специфични константи, които отличават националните култури и езиците (Легурска / Legurska 2015).

В работите на Филипсен (Philipsen 1987) културната комуникация се разглежда като комуникативно поведение, което изпълнява определена културна функция. Комуникацията е перформативен източник за осъществяването на определени задачи в рамките на културната общност. Разнообразните културни модели, изпълняващи тези функции и задачи, са предмет на множество изследвания. Като пример може да се посочат разработките, посветени на обредите и ритуалите като импликации на културния код, задействащи чувството за принадлежност към общността (Braithwaite 1990, Carbaugh 1993, Fitch 1991), както и разработките, свързани с историите, митовете и наративите, в които общностната идентичност бива отразена и разгърната (Hiemstra 1983, Katreil 1986).

В рамките на интеракцията комуникаторът се приобщава към другите участници (involvement). В същото време е необходимо да запази известна степен на независимост от другите участници в общуването и да засвидетелства уважение към тяхната собствена независимост (independence).

Всеки комуникатор би трябвало да покаже ангажираност към другите, като приеме чуждата отправна точка, като изрази подкрепа. Подобни езикови стратегии са свързани с обръщане на внимание на околните, демонстриране на интерес към техните занимания, споделяне на общи възгледи, използване на малко име и др. Всъщност това е проява на *солидарна учтивост* (solidarity politeness).

Независимостта (independence) е стратегия, израз на индивидуалността на комуникатора, чрез нея се подчертава, че той може да не бъде изцяло доминиран от групови или социални ценности, като показва, че зачита правото на другите на свобода на избора. Дискурсните стратегии, които се използват, са правене на минимални предположения за нуждите и интересите на другите, даване на най-широк диапазон от възможности, използване на официални обръщения и титли. Подобно поведение се възприема като *учтивост, базирана на уважението* (deference politeness).

И двете описани стратегии трябва да присъстват едновременно в рамките на всеки комуникативен процес. Може да бъдат изведени 10 инвариантни модела за двата типа стратегии на общуване (Scollon, Scollon 2001).

Лингвистични стратегии на учтивост, базирани на приобщаването

1. Отбелязване на факт / привличане на вниманието на събеседника:
Харесвам якето ти!
Чувстваш ли се по-добре днес?
2. Поставяне на акцент върху нещо, подчертаване (интерес, одобрение, симпатия към събеседника):
Моля, бъди внимателен по стълбите, те са много хлъзгави!
Винаги се справяш толкова добре в училище!
3. Изразяване на групови отношения със събеседника:
Всички ние тук...
4. Изразяване на общи възгледи, мнения, отношения, познания, емпатия:
Знам точно как се чувстваш! И аз бях настинал миналата седмица...
5. Изразяване на оптимизъм:
Смятам, че ще успеем да завършим годишния доклад много бързо.
6. Познание и отчитане на желанията на събеседника:
Сигурен съм, че бихте искали да знаете кога ще свърши срещата.
7. Изразяване на реципрочност:
Знам, че искаш да се справиш добре с продажбите тази година, аз искам същото.
8. Използване на малко име, прякори.
9. Подробно обясняване.
10. Използване на езика / диалекта на събеседника (стратегия на акомодация).

Лингвистични стратегии на учтивост, базирани на независимостта

1. Минимални предположения за желанията на събеседника:
Не знам дали ще искаш да изпратиш това по въздух, или с бързата поща.
2. Даване на възможност на събеседника да не извършва действието:
Би било хубаво да пием кафе заедно, но съм сигурен, че си много зает.
3. Минимизиране на опасността:
Бих искал да помоля за малко парче хартия, всяко листче ще свърши работа.
4. Извинение:
Извинявам се за безпокойството, бихте ми казали колко е часът?
5. Песимистичност:
Не вярвам да знаете колко е часът, нали така?
6. Разделяне на говорещия и събеседника:
С това уведомяваме нашите подчинени, че...
7. Излагане на общо правило:
Правилата на компанията изискват преглед...
8. Използване на фамилни имена и титли:
Г-н Петров, търсят Ви по телефона.
9. Краткост.
10. Използване на собствен език / диалект.

Три основни типа учтивост може да се наблюдават в много различни контексти (Scollon, Scollon 2001). Те се базират основно на това дали е налице различие във *властта* (+В, -В), или от *дистанцията* между участниците в общуването (+Д, -Д) (Scollon, Scollon 2001: 54-56).

Система на учтивост, базирана на уважението (deference polite system) (-В, +Д) – това е такава система, при която участниците са равни или почти равни, но се отнасят един към друг с нужната дистанция. Отношения между колеги, които не се познават много добре, е един пример за това.

Ако университетски професор на име д-р Уонг от Хонг Конг се срещне с университетски професор от Токио на име д-р Хамада, е много вероятно те да се обръщат един към друг с „Професор Уонг“ и „Професор Хамада“. При подобна система двамата биха се отнасяли един с друг като равни.

Характеристиките на тази система са:

1. Симетричност (-В) – участниците се възприемат като част от едно и също социално ниво в йерархията;
2. Дистанция (+Д).

Голяма част от международния политически протокол се базира на тази система, при която равни от всяко правителство се срещат, но са предпазливи относно формирането на ненужно близки отношения.

Система на учтивост, базирана на солидарността (solidarity politeness system) (-В, -Д), например при разговор между двама близки приятели.

Характеристиките на тази система са:

1. Симетричност (-В) – участниците имат еднаква социална позиция;
2. Близост (-Д).

Система на учтивост, базирана на йерархията (hierarchical politeness system) (-В, +/-Д) – при тази система участниците разпознават и зачитат социалните различия, които поставят единия в по-висша позиция, а другия – в подчинена, например между началник и подчинен.

Основна характеристика на тази система е разликата в статуса, поради която се маркира с +В. Този тип система се среща главно в бизнес, правителствени и образователни организации и институции.

Характеристиките на тази система са:

1. Асиметричност (+В) – участниците са с различен социален статус;
2. Асиметричност в прилаганите комуникативни стратегии.

2. Модели на общуване и междуличностни комуникативни умения

Целта на настоящата статия е да очертае основните интеракционални модели в процеса на обучението по български език като чужд, като се отдели внимание на стратегиите на учтивостта и етикетните формули, използвани от чуждестранните студенти.

От значение за чужденците, изучаващи чужд език, е да познават етикета, специфичните маркери на изказването, с които се означават участниците в общуването, за да се избегнат грешки и сризове в процеса на комуникацията.

Правени са изследвания, описващи сходствата между комуникативните събития в отделните езици (Blum-Kulka et al. 1989, Wolfson, Judd, 1983), като се е стигнало до заключението, че те имат определен тип структура (например инвариантната структура на комуникативното събитие **комплимент** се състои от **комплимент + приемане / отхвърляне / отклоняване + мост към следващата част на изказването**). Подобни изводи са важни за изработването на цялостна методическа телеология и адекватен обучителен дизайн при преподаването на чужд език.

Говори се за **фокусна интеракция** (involvement) и **нефокусна интеракция** (detachment) (Chafe 1980).

Фокусната интеракция (involvement) се характеризира с:

- Конкретност и нагледност (използване на детайли).
- Лично качество, т.е. говорещите и слушащите са участници в комуникативния акт, а не не-участници, които се маркират с третоличните местоименни форми (употреба на първолични и второлични местоимения).

- Комуникантите и отношенията между тях са ясни.
- Действията и деятелите са по-важни, отколкото състоянията на нещата и обектите.
- Чувствата, мислите и оценките се изразяват.
- Използват се редица уточняващи думи, прагматични маркери.

Пример за такъв модел на общуване е разговор между приятели.

За нефокусната интеракция (detachment) са присъщи следните специфики:

- Подчинени изречения, често релативи с antecedent в главното, т.е. субординативен тип връзки, които не са присъщи за неофициалния модел.
- Изречения – комплементи към главното. Например подчинени допълнителни изречения към преходни глаголи, които имат закодирани във валентната си рамка задължителни елементи, реализиращи се като комплемент:

Казвам нещо на някого.

Давам нещо на някого.

Дадох колкото поиска.

Казвах каквото трябваше.

- Страдателнозалогови форми.
- Номинализации.
- Последователност от предложни фрази.
- Атрибутивни прилагателни.
- Сложен морфосинтаксис.

Пример за такъв модел са техническо описание и научен доклад, където авторите не използват средства на приобщаване, за да убедят реципиентите в своите аргументи (Hatch 1992: 248).

От особена важност при изучаването на втори език е усвояването на моделите за оформяне на различни типове текстове, служещи за осъществяването на разнообразни комуникативни задачи. Задължително е запознаването с текстовете, използвани в академичната сфера на общуване – реферати, доклади, курсови работи, научни съобщения.

Изследователите, отчитащи възможността езикът да се ползва и учи с различни цели, са съставили дихотомията **BISC** (basic interpersonal communicative skills / основни междуличностни комуникативни умения) versus **CALP** (cognitive academic language proficiency / езиково владение на академично ниво) (Hatch 1992: 249).

BISC представлява едната страна на дихотомията. Това е оптималната възможност за участниците да взаимодействат и да достигат до смисъла (при комуникация тет-а-тет, възможност за добавяне, за доуточняване, за използването на мимики, жестове).

Малка възможност за комуникантите да си взаимодействат в процеса на търсенето на формата и смисъла се открива в писмения текст. В този случай продуциращият текста трябва да бъде изключително внимателен и точен в изказа си, за да се избегнат разминавания с кода на реципиента, но въпреки всичко не може да бъде напълно убеден, че ще бъде изцяло разбран, тъй като контактът е опосредстван и не е налице възможност за допълване и доуточняване на смисъла.

Фоновите знания на чуждестранните студенти се състоят от два компонента: от натрупания директен опит от живота и неговите многообразни дейности, от една страна, и от преработения езиков опит, от друга страна. И двата типа опит имат своя принос към акумулирането на факти и концепти. Тези източници осигуряват фоновите познания за съдържателната област на дискурса, което позволява да се оценят пропозициите с оглед на тяхната истинност, и допринася за оценката на съобразността и релеванността. Подобен тип когнитивни дейности извикват в съзнанието съдържателната схема. Те ни позволяват да приемаме или да отхвърляме твърдения.

Фоновите знания включват не само факти и концепти, но и интерактивни модели и навици. Тези модели се наричат по различен начин с малки разлики в концепциите: *скриптове, сценарии, фреймове, установени интеракционни модели (routines)*. Познаването на тези модели произтича както от вербалния, така и от невербалния опит и направлява поведението на комуникатора в различен тип комуникативна среда, например *при лекаря или в ресторанта*.

Схемата е фоновото познание на реторичната структура на различни типове текстове.

Комуникативните сризове в интеракционалните модели настъпват, когато очакванията на реципиента не се осъществят и усвоеният „маршрут“ (последователност от комуникативни действия) на общуването не се реализира.

Интересен е примерът от записан диалог в химическо чистене с участници редовен клиент и нов служител (Swales 1991: 85):

Клиент: Два чифта панталони и пуловер.

Служител: Добре. Името, моля.

Клиент: Суелс.

Служител: Първото име?

Клиент: (пауза) Джон.
(пауза) За понеделник?

Клиент: Да, със сигурност в 12 ч. в понеделник.

Какво прави впечатление в краткия диалог? На първо място, клиентът, който редовно посещава това химическо чистене, има изградена представа как ще протече общуването. Двете паузи са израз на неговата несигурност, породена от комуникативното поведение на служителя. Очевидно е, че служителят не познава редовния клиент, тъй като е нов. Искането на първото име е лична информация и противоречи с очакванията за конфиденциалност. Освен това клиентът би искал бързо да получи информация от служителя кога ще е готова поръчката, но това не се случва. Втората пауза е сигнал за изчакването на клиента, който решава да вземе нещата в свои ръце и да запълни липсата в знанията си.

Клиентът трябва да се пригоди към новата ситуация, при която въпреки че е редовен посетител, трябва да дава информация за името си и сам да се осведомява за срока на изготвянето на поръчката.

Неслучайно в изследванията по етнография на комуникацията се отделя особено внимание на понятието шаблон / установен модел (linguistic routines). Според приведената от М. Савил-Тройке (Saville-Troike 1989: 42) дефиниция езиковите шаблони представляват „фиксиран изказвания или поредица от изказвания, които трябва да се разглеждат като една единица, защото значението не може да се изведе от нито един от сегментите, без да се отчита цялото“. Чрез шаблона се изпълнява комуникативна функция и в този смисъл е перформативен по своята природа. Шаблоните следва да се заучават като обособени единици, въпреки че варират по отношение на обема. Например: *Здравейте; Как сте?; Приятен ден!* и др.

Разбирането на шаблоните изисква споделено познание между локуторите, защото обикновено са метафорични по своята природа и не бива да се интерпретират буквално. Те включват поздравяване, вземане на „довиждане“, шеги, съболезнования, молитви, комплименти. Кихането, хълцането и други неволеви прояви може да изискват отговор под формата на шаблон. При кихане на английски следва отговор *Bless you! (Наздраве!)*, което се свързва с представата, че тялото се освобождава от лош дух или е признак на болест. В Пуерто Рико обичаен отговор на хълцането е „Открадна ли нещо?“. В българския език при кихане се използва „Наздраве!“, а при хълцане – „Кой открадна яйце?“.

3. Анкетно проучване за прилагането на интеракционалните модели. Изводи

Чуждестранните студенти от СУ „Св. Климент Охридски“, които участват в анкетното проучване, са 25. Носители са на майчин език руски, а степента им на владеене на български език е ниво Б2. Анкетите се състоят от няколко компонента. Целта е да се проследи прилагането на базови комуникативни модели от чужденците. Проверява се умението да се отправя молба, благодарност, покана, да се поднася извинение.

Анализът на речевия акт има голямо приложение в чуждоезиковата методика с оглед на езиковата употреба. Важно е обаче да се отчита, че функциите на даден речев акт може да се преплитат или продуциращият да си е поставил няколко комуникативни задачи. В този случай едно изказване може да има повече от една функция. Например ако говорещият преглежда шкафа с документи и промърмори: „Чудя се къде оставих този документ“, функцията може да бъде експресивна (*О, не отново го изгубих!*) или директивна (*Помогни ми да го намеря!*) (Hatch 1992:135).

В анкетата се поставя за задача студентите да напишат собствени ситуации, за да се провери какви интеракционални схеми прилагат. Те не използват речници и други помощни справочници по време на работата си с анкетните материали.

Обърнете се с молба към¹³⁴:

- сервитьора да Ви донесе менюто;
- към свой приятел да Ви даде обещаната книга;
- към преподавателя си да Ви приеме на консултация;
- своя колежка, която искате да поканите на кафе.

Примери на чуждестранните студенти:

1. *Извинявайте, мога ли да моля менюто?*
2. *Извинявай, можеш ли да ми дадеш обещаната книга?*
3. *Извинявайте, има ли възможност да ме приемете на консултацията в понеделник?*
4. *Какво ще кажеш да отидем на едно кафе?*

Допуснатите отклонения се изразяват в неправилна форма на глагола *моля* вместо *помоля* (Пример № 1). Прави впечатление обаче, че студентите умело превключват кода на общуването, правилно използват *ти / Вие* формите, т.е. прави се разлика между общуване с близки приятели и общуване с преподавател.

Друга задача от анкетата проверява доколко студентите умеят да поднасят извинение и да привлечат вниманието на събеседника. Задачата има следния вид:

Отговорете на следните изказвания:

1. *Извинете, бихте ли донесли две кафета?*
2. *Извинявам се много. Грешката е изцяло моя.*
3. *Извинявай, имаш ли няколко свободни минути, за да поговорим?*
4. *Простете за безпокойството, може ли да влезем?*
5. *Пардон, изглежда Ви настъпих!*
6. *Моля те да ми простиш. Получи се доста неловка ситуация.*

Примерни ситуации от чуждестранните студенти:

1.
– *Извинете, бихте ли донесли две кафета?*
– *Да, разбира се, сега ще ви донеса!*
2.
– *Извинявам се много. Грешката е изцяло моя.*
– *Няма проблем!*
3.
– *Извинявай, имаш ли няколко свободни минути, за да поговорим?*
– *Да, разбира се, кажи!*
4.
– *Простете за безпокойството, може ли да влезем?*
– *Влезте!*
5.
– *Пардон, изглежда Ви настъпих!*
– *Нищо!*

¹³⁴ Моделите в анкетата са по Хаджиева и др. 2014: Хаджиева, Е., Р. Влахова, А. Асенова, Й. Велкова, В. Шушлина. *Как се общува на български?* София: Гутенберг, 2014. Примерите на чуждестранните студенти са представени в автентичен вид.

6.

– *Моля те да ми простиш. Получи се доста неловка ситуация.*

– *Не се притеснявай!*

В представените примери № 4 и № 5 се наблюдава неуместна употреба на етикетните единици. И в двата случая обстановката е официална и има дистанция между комуникаторите, което изисква различен модел на изразяване. По-подходящ отговор в пример № 4 би бил „Моля, влезте!“, а в пример № 5 „Не се притеснявайте, благодаря за извинението!“.

Друга задача от анкетата е ориентирана към прилагането на основни модели на комуникация в българския език.

Употребете следните изрази в кратки диалози:

1. *Моля да ме извините!*

2. *За съжаление няма да ...*

3. *Чувствай/те се като у дома си!*

4. *Склонни ли сте да ...*

5. *Бихте ли могли ...*

6. *Абсолютно!*

Примери:

1.

– *Поръчих си чай, а не кафе.*

– *Моля да ме извините!*

2.

– *Ела утре заедно на купона при Иван!*

– *За съжаление, няма да дойда, че имам много работа.*

3.

– *Прости за безпокойството, може ли да влезем?*

– *Да, чувствайте се като у дома си!*

4.

– *Склонни ли сте да платите депозита сега?*

– *Абсолютно!*

В пример № 1 се наблюдава грешка форма на глагола *поръчих* вместо *поръчах*. В пример № 2 е по-добре да се използва изразът „Хайде да отидем заедно на купона при Иван!“ . Също така е по-уместно да се употреби каузативният съюз *защото*: „За съжаление, няма да дойда, защото имам много работа.“

Изводът, който се налага, е, че напредналите чуждестранни студенти познават основните интеракционални модели, като се регистрират някои лексикални, граматични и смислови неточности в предложените от тях ситуации.

Комуникативното езиково обучение е ориентирано към превръщането на обучаваните в пълноценни участници в межкултурния диалог. Всеки диалог носи етноспецифичната обгаденост и конотативната оцветеност, присъща на културната среда, в която се е оформил. Езиковата политика на Европейския съюз включва прилагането на действия и стратегии, които влияят върху изучаването на езиците, като същевременно се насърчава езиковото многообразие. Многоезичността се възприема като водещ икономически фактор и е естествено носителите на съвременните междуезикови отношения да изучават и използват повече чужди езици, да създават текстове на тези езици.

Цитирана литература / References

Китанова 2010: Китанова, М. *Етнолингвистични етюди*. В. Търново: ИК Знак'94. (Kitanova, M. *Etnolingvistični etyudi*. V. Tarnovo: IK Znak'94.)

Легурска 2015: Легурска, П. *Съпоставителни анализи и национална специфика на лексиката*. София: ЕТО. (Legurska, P. *Sapostavitelni analizi i natsionalna spetsifika na leksikata*. Sofia: ETO.)

- Хаджиева и др. 2014: Хаджиева, Е., Р. Влахова, А. Асенова, Й. Велкова, В. Шушлина. *Как се общува на български?* София: Гутенберг, 2014. (Hadzhieva, E., R. Vlahova, A. Asenova, Y. Velkova, V. Shushlina. *Kak se obshtuva na balgarski?* Sofia: Gutenberg, 2014.)
- Braithwaite 1990: Braithwaite, C. Cultural Communication. – In: Lawrence Erlbaum, R. Morris, P. Ehrenhaus (Eds.). *The Cultural Legacy*. Norwood, NJ: Ablex, pp.145-170.
- Blum-Kulka et al. 1989: Blum-Kulka, S., J. House, G. Kasper. *Cross-cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood, N. J.: Ablex.
- Carbaugh 1993: Carbaugh, D. “Soul” and “Self”. – In: *Quarterly Journal of Speech*, vol. 79, pp.183-200.
- Chafe 1980: Chafe, W. The Development of Consciousness in Production of a Narrative. – In: *The Pear Stories: Cognitive, Cultural and Linguistic aspects of Narrative Production*. Norwood, N. J.: Ablex, pp. 9-49.
- Fitch 1991: Fitch, K. The Interplay of Linguistic Universals and Cultural Knowledge in Personal Address. – In: *Communication Monographs*, vol. 58, pp. 254-272.
- Hatch 1992: Hatch, E. *Discourse and Language Education*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Hiemstra 1983: Hiemstra, G. You Say you Want a Revolution? Information Technology in Organization. – In: R. Bostrom (Ed.) *Communication yearbook 7*. Beverly Hills, CA: Sage, pp. 802-827.
- Katreil 1986: Katreil, T. *Talking Straight: Dugri Speech in Israeli Sabra Culture*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Philipsen 1987: Philipsen, G. The Prospect for Cultural Communication. – In: D. Kincaid (Ed.) *Communication Theory from Eastern and Western Perspective*. San Diego, CA: Academic Press, pp. 245-254.
- Saville-Troike 1989: Saville-Troike, M. *The Ethnography of Communication*. Blackwell Publishing, 2nd edition.
- Scollon, Scollon 2001: Scollon, R., S. W. Scollon. *Intercultural Communication*. Blackwell Publishing, 2nd edition.
- Swales 1991: Swales, J. *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wolfson, Judd 1983: Wolfson, N., E. Judd. *Sociolinguistics and Language Acquisition*. Rowley, Mass.: Newbury House.

COMMUNICATIVE MODELS IN THE PROCESS OF TEACHING BULGARIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Reni Manova

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

r_manova@slav.uni-sofia.bg

Abstract: The ways in which we communicate, what we communicate and our response to communication are greatly influenced by our culture. Cultural differences have strength and value. Intercultural communication is the exchange of cultural information between two groups of people with significantly different cultures. The main aim of this article is to present the results of purposive survey questionnaires for foreign students from Sofia University. The results of the survey show whether the students understand and use the main interactional models in Bulgarian. Effective communicators are those who are motivated, have a fund of knowledge to draw upon, possess requisite communication skills. Motivation as it relates to competence means that as a communicator you want to interact with someone from another culture. The knowledge dimension of communication competence means that you have a fund of knowledge about the other person and their culture. Skills are the actual application of specific behaviours that enable you to accomplish your goals. The skills need to be adapted to the rules of interaction that are appropriate to the host culture.

Key words: *intercultural communication, rules of interaction, foreign students*

Reni Manova
Sofia University St. Kliment Ohridski
Department of Bulgarian Language as a foreign
15 Tzar Osvoboditel Blvd.
Sofia 1504
Bulgaria